

Львівський Державний Університет Фізичної Культури

ім. І. Боберського

Кафедра гуманітарних дисциплін

ЛЕКЦІЯ № 2

Тема: “Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні.”

з дисципліни “Соціологія” для студентів ФПО, ФКіС, ФФТіЕ, ФТ, ФП та ЗО

Виконавець:

к.н.ф.в. і с., доц.

Курчаба Т.М.

**Лекція обговорена і затверджена на засіданні кафедри гуманітарних
дисциплін (протокол № 1 від “31 ” серпня 2018 р.).**

Зав. каф.,

К.і.н., проф.

Полянський О.А.

План.

1. Українська протосоціологічна думка.
2. Соціологічні погляди Григорія Сковороди.
3. Соціологічний метод, прогрес та соціальна еволюція, проблема влади.
4. Проблема розвитку соціології в сучасній Україні.

Витоки української протосоціології сягають часів Київської Русі, про що свідчать непоодинокі пам'ятки усної та писемної творчості. В них втілені перші спроби осмислення подій, явищ, процесів соціального характеру.

Своєрідним відображенням сутності людських стосунків, в яких помітну роль відігравали звичаї, забобони, традиції, обряди, а з часом певні громадські закони, є український фольклор (*пісні, думи, казки, легенди, приказки*).

З появою писемності певні сторони тогочасного соціального буття знайшли своє писемне відображення. Перші літературні твори – **“повчання”, “проповіді”, “патерики”, “життя святих”, “слова”,** народженні прагненням поширити християнство й уславити князів, бояр, монахів, - певною мірою відображали і тогочасні соціальні відносини, побут, культуру, настрої різних верств населення.

Однією з найважливіших протосоціологічних пам'яток першої половини XI ст. справедливо вважають **“Руську правду” Ярослава**, складену на підставі норм тогочасного звичаєвого права, що регламентувала внутрішньодержавні феодальні відносини. Низку цих ідей було покладено згодом в основу Литовських статутів, законодавства гетьманської доби.

У дидактико-теологічному творі першого київського митрополита **Іларіона “Слово про закон і благодать”** (XI ст.) поряд з похвалою великому князеві Володимирі, уславленням хрещення Русі спростовується твердження про існування у світі певного богообраного народу.

Низку протосоціологічних ідей містить **“Повчання дітям”** київського князя Володимира Мономаха (XII ст.), у якому він переконував своїх синів бути гуманними, справедливими, милосердними, обстоювати правду і справедливість, долати ненависть чвари, уникати беззаконня. Саме в цьому вбачав князь запоруку єдності землі Руської спокою її громадян.

Важливі відомості про тодішнє соціальне життя містить **“Печерський патерик”**, у якому йдеться про життя киево-печерських ченців.

Історики соціологічної думки знайшли чимало цікавих спостережень у **“Слові про Ігорів похід”** (XII ст.), пройнятому ідеєю об'єднання руських земель.

Різноманітним історико-соціологічним матеріалом насичені літиписи Київської Русі XI –XIII ст., найпомітніший серед яких **“Повість минулих літ”**, авторство якого належить ченцеві Києво-Печерського монастиря Несторові – основна ідея полягає в обстоюванні єдності руської землі та політичної незалежності.

Важливим джерелом вивчення соціального життя на західноукраїнських теренах є **“Галицько-Волинський літопис”**, який засвідчив вихід на історичну арену Галицько-Волинської держави. XIII ст. – монголо-татарське іго, XIV ст. – Велике князівство Литовське – центральноруські землі; більшість галицько-волинських земель під польською владою, що різко позначилося на економічному, політичному і духовному житті.

Історична доля українського народу покликала до життя своєрідний соціальний феномен – **козацтво** – проміжну верству між шляхтою і селянством, на яку не поширювалися ні кріпацтво, ні панщина. Особливість цього феномена полягає в тому, що Україна, не будучи державою, фактично існувала як унікальна державно-правова система, суб'єктом якої було козацтво. З козацтвом були пов'язані перші переписи населення в Україні, формування козацьких реєстрів, створення війська реєстрових козаків.

У середині ХVІ ст. ідеї природного права, суспільного договору розробляв український вчений **Станіслав Оріховський-Роксолан (1513-1566)**, якого сучасники називали українським Демосфеном. Він обґрунтував положення, згідно з яким державна влада дана не Богом, а виникла внаслідок договору між людьми. Законні повинні підкорятися всі, природне право (закон) важливіше від законів, які регулюють відносини у суспільстві. Суспільні погляди С.Оріховського відіграли етапну роль у розвитку вчення про державу від середньовічних концепцій до теорій держави і права ХVІІ – ХVІІІ ст.

Наприкінці ХVІ – на початку ХVІІІ ст. найпомітнішою постаттю в українському духовному житті був **Іван Вишенський (між 1545-50-після 1620)**, який обстоював ідею свободи, рівності, справедливості у сфері духу.

У цей час центр освітнього, інтелектуального життя переміщується з Острозької академії до Києво-Могилянської, найпомітніші діячі якої Петро Могила, Стефан Яворський, Павло Величковський, Юліан Кониський, Феофан Прокопович- приділяли увагу відносинам церкви держави, церковній та світській владі.

Істотний внесок у розвиток соціологічних ідей зробив видатний український вчений **Григорій Сковорода. (1722-1794)**, який науку про людину, про умови та способи забезпечення щасливого життя вважав головною, найважливішою і найвищою з усіх наук.

Особливий інтерес становить його **концепція спорідненої праці**. Сковорода першим із вчених нового часу висунув ідею перетворення праці із засобу до життя на найпершу життєву потребу та найвищу насолоду. Сенс людського буття він вбачав у праці, а справжнє щастя – у вільній праці за покликанням. Безпосереднім суб'єктивним виявом людського щастя Сковорода вважав внутрішній світ, добрий сердечний настрій, душевну міць. Досягти цього можна, виконуючи веління своєї “внутрішньої натури”. Люди повинні пізнати самі себе, свої здібності й виробити відповідний своїй природі спосіб життя. Тобто треба займатися тією справою, для якої людина народжена. У цьому контексті розглядає Сковорода й проблему соціальної нерівності, визнаючи тільки одну нерівність – нерівність обдаровань і покликань, тобто нерівність “природного” походження. Великого значення у пізнанні людської природи, у виборі людиною свого місця у житті Сковорода надавав практиці, вправам, завдання яких – вдосконалювати природні дані. У творчості Г.Сковороди започатковані й ідеї екзистенціалізму, які у світовій практиці почали розробляти через століття.

Традиційно початок українського національно-культурного відродження пов'язується з останньою чвертю ХVІІІ ст. і насамперед з появою “Енеїди” **І.Котляревського (1798)**, який вперше ввів живу українську мову до літератури. Таке ж відродження в Галичині пов'язане з **Маркіяном Шашкевичем**, який майже через 40 років після появи “Енеїди” виступив з “Русалкою Дністровою” та з гуртком своїх однодумців “**Руська трійця**”, започаткувавши західноукраїнський літературний ренесанс.

Наприкінці ХVІІІ ст. розпочинаються активні дослідження у царині фольклору, етнографії, історії українського народу, набутки яких мають неабияке значення і для соціальних знань передусім “Опис весільних обрядів” **Гр.Калиновського**, “Землеописання о Малия России” **М.Туранського**, “Історія Малої Росії” **Д.Бантиш-Каменського**.

Подальший розвиток і якісно новий стан самоусвідомлення українства розпочинається з діяльності **Кирило-Мефодіївського братства**, ідейне ядро якого утворювали М.Костомаров, М.Гулак, Т.Шевченко, П.Куліш, В.Білозерський та

ін. Своєрідним маніфестом Братства стала “**Книга буття українського народу**” М.Костомарова – ідея всеслов’янського братства і відродження України.

Таким чином, суспільні концепції, які постали в період від античності до XIX ст., охоплювали широке коло соціальних проблем і підходів до їх вирішення. З позицій свого часу, тодішнього рівня знань автори намагалися осмислити як окремі, так і загальні соціальні явища, що послужило інтелектуальним потенціалом в подальшому вивченні суспільства як системи, а також механізмів його функціонування.

Прийнято вважати, що українська соціологія заявила про себе у 80-х роках XIX ст. дослідженнями Женевського гуртка українських учених, праці яких найчастіше друкувались в тамтешньому журналі “Громада”.

Учені, які досліджують особливості тогочасної української думки наприкінці XIX ст., здебільшого певною мірою трансформували ідеї О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса, виявляючи при цьому обмаль критичного ставлення до надбань своїх попередників, орієнтації до вироблення власних соціологічних теорій, хоч окремі оригінальні ідеї вони висловлювали. Найприкметнішим у тогочасній соціологічній думці є звернення до проблем соціально-культурного життя українського народу.

У соціологічних студіях публіциста, економіста, соціолога **Сергія Подолинського (1850-1891)** сусідили марксистські і соціал-дарвіністські, “громадівські” погляди. Вважаючи, що суспільне життя відбувається згідно з законом боротьби за існування, він і положення про додаткову вартість розглядав як одну з форм цієї боротьби. Але поряд із законом боротьби за існування, твердив С. Подолинський, діє і закон зростання солідарності людей. З часом людські громади, піддавшись почуттю прихильності, можуть перестати боротися між собою. С. Подолинський значну увагу приділяв аналізу соціального становища різних груп людей, причин соціальної диференціації, соціальної мобільності. Ці думки висловлені у праці “**Ремесла і фабрики на Україні**”.

Серед учених-дослідників українського суспільства кінця XIX ст. насамперед вирізняється постать **Михайла Драгоманова (1841-1895)**, який чимало уваги приділяв перспективності історичного поступу України і можливості її самостійного існування на європейському терені. Національне питання він вважав одним із найважливіших. Основу для його вирішення вбачав передусім у демократизації суспільства, запровадженні політичних свобод. Відстоював рівні права осіб будь-якої національності. Розглядаючи *соціологію* як науку про суспільство, важливу роль відводив порівняльному методу досліджень, намагаючись піднести їх до світових зразків. Концепція Драгоманова набула широкого розголосу поміж української інтелігенції, справила позитивне враження на Європу, її підтримував Е.Бернштейн.

Один із найвідоміших у минулому вітчизняних соціологів **Максим Ковалевський (1851-1916)** намагався при вирішенні складних соціологічних проблем брати до уваги не один якийсь момент, а всю сукупність соціальних чинників та елементів. У двотомній праці “**Соціологія**” (1910) писав, що соціологія, на відміну, наприклад, від історії, відволікається від маси конкретних фактів і вказує лише на загальну їх тенденцію, на втрачаючи при цьому свого основного завдання – розкриття причин спокою чи руху людських суспільств, стабільності й розвитку порядку в різні епохи. У своєму підході до соціології як системи наукового знання Ковалевський дотримувався тієї ж класифікації наук, що й Конт, згідно з якою психологія є галуззю не біології, а соціології. Соціологія не повинна запозичувати у конкретних дисциплін основні засади, а виробляти їх сама, беручи до уваги різноманітні людські відчуття і потреби.

Відомий вчений **Володимир Антонович (1834-1908)** використовував свої історичні, етнографічні, археологічні знання для вивчення соціальної структури, психосоціальних типів, поведінки натовпу, чинників соціального розвитку. Один із перших вітчизняних дослідників, який пов’язав назву “**Русь**” із слов’янським племенем полян і вказав на її

генетичний зв'язок з історією Київської Русі. Саме Антонович запропонував для практичного вжитку термін “Україна-Русь”.

Учень Антоновича **Михайло Грушевський (1866-1934)** вважав, що соціальний прогрес однаковою мірою визначається біологічними, економічними та психологічними чинниками. Значне місце в його дослідженнях відведене вивченню історії Київської Русі, України, історичного процесу взагалі, проблемам генезису східнослов'янських народів. Під час вимушеної еміграції (1919–1924) Грушевський створює у Швейцарії **Український соціологічний інститут** (1919), який згодом прописався у Празі, а в 1921 р. – у Відні. Видаються соціологічні праці (13) М.Грушевського (генетична соціологія), Д.Антоновича (соціальні підстави розвитку мистецтва), В.Старосольського (теорія нації), П.Христюка (історія української революції), М.Шрага (державна і державне право).

Помітно збагатив українську соціологічну думку кінця XIX – початку XX ст. **Іван Франко** (1856-1916), який основну свободу особи і громадян вбачав у громадсько-федеративному суспільному устрої.

Видатний вчений – економіст **М.Туган-Барановський (1865-1919)** вважав соціологію однією із стрижневих суспільних наук. У більшості своїх праць зосереджувався на обґрунтуванні ролі господарства у соціальному житті.

Значний вплив на суспільну думку на початку XX ст. мали ідеї державності та історичного поступу України. На думку історика, політолога, соціолога **В'ячесава Липинського (1882-1931)**, політичний ідеал для України – правова “трудова” монархія у формі гетьманату.

Історик, громадський, політичний діяч **Дмитро Дорошенко (1882-1951)** вважав, що українську державу спроможна збудувати провідна верства суспільства – аристократія.

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. соціологічні проблеми хвилювали більшість провідних українських вчених. Але в їх працях досліджувалися лише окремі соціологічні аспекти. Відчувався дефіцит новітньої соціологічної методології, системного бачення комплексу соціологічних проблем. Однак, слід зауважити, що саме в цей період формувалася власне соціологічний апарат, почалася системна робота з питань методології і техніки досліджень.

Історія світової соціології загалом, як і історія соціологічної думки в Україні, свідчить, що для її природного, гармонійного розвитку необхідні певні внутрішні та зовнішні умови. Бездержавність української нації, тривале перебування українських земель у складі різних імперій, не могли не позначитися на становищі вітчизняної соціології. Українська соціологія тривалий час не була ідентифікованою наукою, структурно вона існувала в системі радянської соціології.

У перші десятиліття на українських теренах відбувався активний процес інституалізації соціологічної науки: створювалися соціологічні навчальні та наукові заклади, організовувалися теоретичні та прикладні дослідження. Центром цієї роботи у 20-і роки була кафедра соціології, створена на соціально-економічному відділі Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН), очолювана М.Грушевським.

В цей час було зібрано значний емпіричний матеріал щодо впливу різних чинників на заробітну плату. Слід відзначити праці **О.Гілярова** стосовно психології натовпу, співвідношення культури і цивілізації, застосування принципів природознавства щодо соціального життя.

Намір М.Грушевського створити соціологічний інститут у системі ВУАН не був підтриманий, і він очолює науково-дослідну кафедру з історії України, при якій була і секція методології та соціології. Соратниками М.Грушевського у цей час була видана низка праць: “Спроба соціологічного пояснення української казки” (К.Грушевська), “Примітивна культура”, “Соціологія в концепції нової французької демократії” (Ф.Савченко) та ін.

Як відомо початок 20-х рр. – час агресивного поширення більшовицької ідеології в науці і практиці, це зумовило придушення, а згодом і ліквідацію немарксистської соціології в країні. Науковий плюралізм довше зберігся у прикладній соціології. Так, у 20-і роки в Україні досить поширеним було фрейдистське вчення. Відомий фізіолог того часу професор А.Зелений, намагаючись розробити біологічні, фізіологічні, рефлексологічні аспекти суспільного життя, твердив про майбутню “соціофізіологію”. Соціальні проблеми управління досліджував Всеукраїнський інститут праці (Харків). Тут були започатковані дослідження, що виходили на проблеми організації виробництва, підготовки кваліфікованих кадрів, стимулювання і нормування праці. В інституті існував психологічний відділ, де успішно застосовувалися тести професійного відбору та професійної орієнтації. Конкретні дослідження показали, що один із способів ухиляння адміністрації від виконання рішень – перекладання своїх обов’язків на “творчу активність мас”, що надмірно деталізовані розпорядження завдають шкоди, оскільки рядовий працівник, боячись помилитися, постійно заглядає в інструкцію і таким чином подовжує строк виконання завдання.

З кінця 20-х р. на теорії та практиці соціологічної науки починають позначатися сталінські “Теоретичні” положення”. Соціологічні методи конкретного дослідження суспільства були не тільки вилучені з ужитку, а й протиставлені соціологічному знанню як знанню філософському. На конкретне вивчення процесів, явищ соціального життя була накладена суворов заборона. Соціологія була оголошена псевдонаукою, несумісною з марксизмом, ворожою йому. Фундаментальні та прикладні дослідження в цій галузі були фактично припинені. Скасування соціології як науки було зумовлено тим, що офіційні, валові економічні показники з року в рік свідчили про зростання добробуту людей, тоді як соціальні показники відображали реальний стан речей – зниження достатку людей, зростання соціальної напруженості. Базуючись на концепції історичного матеріалізму, соціологію оголошують філософською наукою.

Соціальна наука в Україні була приглушена до початку 60-х років. У 1958 р. виникла Радянська соціологічна асоціація. У 1960 р. в Інституті філософії АН СРСР створений перший соціологічний підрозділ – сектор дослідження нових форм праці і побуту. В Україні перший науковий підрозділ соціологічного профілю – відділ конкретних соціологічних досліджень Інституту філософії АН України – почав функціонувати у 1969 р. У 1966 р. вийшов двотомник “Соціологія в СРСР” де узагальнювалися досвід емпіричних досліджень, проведених у різних сферах суспільства, для аспірантів і студентів виходять перші навчальні посібники - “Робоча книга соціолога” (1976), “Теорія і практика соціологічних досліджень в СРСР” (1979) та ін.

Сприятливішими для розвитку соціології стали 80-і роки. Вона нарешті відновила статус самостійної науки. Восени 1990 р. створено Інститут соціології Академії наук України, засновано Українську соціологічну асоціацію (президент В.Волович), відкрито факультети з підготовки професійних соціологів. У липні 1997 р. Інститут соціології НАН України розпочав видання першого у вітчизняній історії соціологічного часопису “**Соціологія: теорія, методи, маркетинг**”. Серед провідних учених-соціологів України слід відзначити: Є.І.Головаху, Н.В.Паніну, Ю.І.Саєнко, В.Воловича, Н.Черниш, О.Якубу, В.П.Андрущенко, В.Піча.

Основними напрямками розвитку української соціологічної думки сьогодні є:

- відновлення перерваної традиції розвитку соціології у контексті з історією і національно-культурними особливостями;
- використання здобутків світової соціології для вирішення потреб українського суспільства;
- дослідження трансформації старої та становлення нової системи соціальних цінностей у її зв’язку з національним менталітетом.
- дослідження радикальних суспільних змін, що відбуваються на рівні особистості.

Література, використана для написання лекцій:

1. Дворецька Г.В. Соціологія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 340 с.
2. Іванов В.Ф. Соціологія масової комунікації: Навч. посібник. – К., 1999.
3. Павличенко П.П., Литвиненко Д.А. Соціологія: Навч. посібник. – К.: Лібра, 2000.
4. Піча В.М. та ін. Соціологія. – К., 1996.
5. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття. Посібник. – К., 1996.
6. Ратушна Г. Соціологія (матеріали курсу лекцій). Навчальний посібник. Видання 2-е, доп. І перероб. – Тернопіль, 1999. – 148 с.
7. Соціологія: Підручник / За загальною ред. Проф. В.П.Андрюшенка, проф. М.І.Горлача. – Харків – Київ, 1998.
8. Соціологічна думка України: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996.
9. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г.Городяненка – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 500 с.
10. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. – Львів, 1996. - №3. – С.38-58.
11. Якуба О.О. Соціологія: Навч. посібник для студ. – Харків: Константа, 1996.
http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3411/1/kurchaba_posibnyk.pdf